

LBRIS

We know
books

Imprint coordonat de
ION M. IONIȚĂ

Jurnalele de călătorie ale lui
A L B E R T
E I N S T E I N

Extremul Orient, Palestina și Spania (1922–1923)

Volum îngrijit de Ze'ev Rosenkranz

Traducere din limba engleză de Alina Popescu

CORINT
ISTORIE

—2021—

- Wilhelm al II-lea, împărat 121
 Winik, Meir 215
 Winteler-Einstein, Maja 50
 Wirth, Josef 21
 Witt, dl și dna (cunoștințe din Tokio)
 107
 Wright, Frank Lloyd 189
- Yamada, Mitsuo 196
 Yamamoto, Misako 191, 236
 Yamamoto, Sanehiko 15–17, 35, 98,
 100–101, 103, 107, 110, 111, 114,
 115–116, 138, 142, 185, 188, 190,
 191, 194, 200, 205, 234, 238
 Yamamoto, Sayoko 191, 236
 Yamamoto, Senji 71
- Yamamoto, Yoshi 17, 37, 110, 115,
 116, 147, 191, 236
 Yazaki, Yoshimori 192
 Yellin, David 124, 207, 209, 210, 220
 Ying, Huide 97, 187
 Ying, Shi 187
 Yişuv 18, 42, 45, 72, 73, 216, 218
 Yokozeke, Aizo 16
 Yu, Youren 97, 187
- Zangger, Heinrich 20, 51
 Zhang, Junmou 187, 206
 Zhang, Shu 97, 187
 Zhu, Jia-hua 18
 Zúñiga, Toribio 226
 Zürcher, Emil 28

Cuprins

<i>Prefață</i>	7
<i>Introducere istorică</i>	11
<i>Jurnal de călătorie</i>	
Japonia, Palestina, Spania (6 octombrie 1922–12 martie 1923)	79
<i>Texte suplimentare</i>	135
<i>Cronologia călătoriei</i>	155
<i>Abrevieri</i>	163
<i>Note</i>	165
<i>Referințe bibliografice</i>	241
<i>Mulțumiri</i>	255
<i>Index</i>	257

În această situație, este cu atât mai relevantă examinarea modului în care chiar afișul-simbol al eforturilor umanitare – înaltul comisar pentru refugiați al Organizației Națiunilor Unite a conceput o pancartă care asocia imaginea lui Einstein cu ingeniosul slogan: „Bocceaua cu efecte personale nu este singurul lucru adus de refugiat în noua sa țară. Einstein a fost un refugiat” – ar fi putut crea prejucții și clișee cu privire la membrii altor națiuni. Se pare că și lui Einstein i-a fost foarte greu să se recunoască în chipul Celuilalt.

Pasadena, California,
octombrie 2017

Introducere istorică

Voiajul este minunat. Sunt fermecat de Japonia și de japonezi, și sunt convins că și tu ai fi. În plus, o asemenea călătorie pe mare îi oferă celui care meditează o existență aparte – la fel ca o mănăstire. La care se adaugă blânda căldură din apropierea Ecuatorului. Din cer cad alene picături calde, răspândind pace și o stare de moțăială vegetală – această scrisorică stă mărturie.

*Albert Einstein către Niels Bohr, în apropiere de Singapore,
10 ianuarie 1923*

Prezenta ediție

Ediția cuprinde jurnalul integral al călătoriei lui Albert Einstein în Extremul Orient, Palestina și Spania, desfășurată timp de jumătate de an, din octombrie 1922 până în martie 1923.¹ Versiunea românească s-a realizat după traducerea în engleză a manuscrisului original în limba germană. Adnotările vor contribui la identificarea persoanelor, organizațiilor și locurilor menționate, vor elucida referințele mai puțin cunoscute, vor oferi informații suplimentare cu privire la evenimentele consemnate și la detaliile itinerarului, date nespecificate de Einstein în jurnal. Deși jurnalul reprezintă un izvor istoric fascinant în care Einstein și-a scris impresiile „la cald”, prin natura lor, consemnările nu oferă decât o piesă din puzzle-ul călătoriei. De aceea, pentru a obține o imagine mai completă a călătoriei, adnotările citează din presa apărută în țările

vizitate de Einstein, informații suplimentare preluate din notițele lui personale, rapoarte diplomatice din timpul voiajului, articole contemporane și fragmente din caietele de memorii și amintiri consemnate ulterior de participanți. Ediția include și documente care largesc contextul jurnalului: scrisori și cărți poștale expediate de autor de pe traseu, discursuri ținute cu prilejul diverselor escale ale călătoriei și articole despre impresiile lăsate de țările vizitate, atât pe parcursul voiajului, cât și mai târziu.

În versiune integrală, jurnalul a fost tipărit inițial în volumul 13, în *The Collected Papers of Albert Einstein (CPAE)*, tipărit în 2012.² În prezenta ediție, traducerea engleză a volumului 13 din *CPAE* a fost complet revizuită.

De-a lungul anilor au mai apărut, în traducere, anumite fragmente: capitolul referitor la călătoria în Japonia a apărut în limba japoneză, în 2001; însemnările privitoare la Palestina au fost publicate în limba ebraică, în versiune abreviată, în 1999; iar etapa spaniolă a călătoriei a fost tipărită în limba engleză, în 1988. Un scurt fragment de jurnal a fost publicat și în 1975.³

Jurnalul de călătorie

Prezentul jurnal este unul dintre cele șase caiete de însemnări de călătorie scrise de Einstein. Nu s-a păstrat niciun document consemnat în timpul voiajului său spre Statele Unite ale Americii, făcut în primăvara anului 1921. De fapt, nu se știe exact dacă a ținut sau nu vreun jurnal în timpul acelei călătorii.⁴ Celelalte caiete de însemnări au fost scrise în cursul călătoriei în America de Sud, în perioada martie–mai 1925, și în timpul celor trei călătorii făcute în SUA, când a vizitat California Institute of Technology din Pasadena în semestrele de iarnă ale anilor 1930–1931, 1931–1932 și 1932–1933. Deși a efectuat cinci călătorii în străinătate, există șase caiete de însemnări, Einstein notându-și impresiile din ultimul voiaj în două caiete.⁵

Jurnalul de față figurează într-un carnet de 182 de pagini liniate. Însemnările sunt consemnate în 81 de pagini liniate, urmate de 82 de pagini liniate necompletate, de 19 pagini liniate și de o pagină neliniată

care conține calcule.⁶ Calculele au fost notate pe versoul documentului (adică, la sfârșitul jurnalului) și cu susul în jos în raport cu însemnările. Ediția de față nu reproduce calculele.

Jurnalul ne oferă, în premieră, percepții captivante ale experiențelor trăite de Einstein în timpul călătoriei. A scris zilnic, însoțindu-și ocazional textul cu schițe ale unor imagini interesante: vulcani, bărci și pești. El consemnează atât impresii „la cald” din timpul călătoriei, cât și reflecții mai ample despre cele citite, oamenii întâlniți și locurile vizitate. A consemnat și gânduri cu privire la știință, filosofie, artă și, uneori, la evenimente internaționale contemporane. Stilul jurnalului este deseori foarte detaliat, dar redat ciudat și (probabil, din lipsa timpului) telegrafic. Observațiile privitoare la oamenii întâlniți în cursul călătoriei sunt, în general, foarte succinte, Einstein rezumându-le personalitățile și idiosincraziile în doar câteva cuvinte, deseori pline de haz sau ireverențioase. Se pot face speculații legate de motivul pentru care a hotărât să țină un jurnal tocmai în această călătorie. Oricum, jurnalul s-a dorit a fi atât o mărturie pentru sine, cât și o lectură destinată celor două fiice vitrege, Ilse și Margot, rămase acasă, la Berlin.⁷ Suntem încredințați că autorul nu și-a destinat jurnalul posterității ori publicării.

Istoria jurnalului este fascinantă. După ce Einstein a hotărât să nu se mai întoarcă în Germania unde, în ianuarie 1933, se instalase nazismul, ginerele lui, Rudolf Kayser, critic literar și editor german de origine evreiască, a scos documentele personale ale socrului său (între care, jurnalul de călătorie) din apartament și le-a depus la Ambasada Franței din Berlin, aranjând să fie expediate în Franța, odată cu corespondența diplomatică. De acolo au fost expediate la Princeton, New Jersey, unde Einstein obținuse rezidență.⁸

În testamentul din 1950, Albert Einstein i-a numit pe credinciosul său prieten, Otto Nathan, și pe secretara lui, Helen Dukas, administratori ai bunurilor, iar pe Nathan, executor unic. La moartea lui Einstein, survenită în aprilie 1955, Helen Dukas a devenit și primul arhivist al documentelor lui personale.

În februarie 1971, între administratorii bunurilor lui Einstein și Princeton University Press s-a semnat un acord privind publicarea ediției

complete a scrierilor și corespondenței, sub titlul *The Collected Works of Albert Einstein*. În 1976, profesorul de fizică John Stachel a fost numit editor coordonator al proiectului. După un an, Otto Nathan s-a declarat nemulțumit de prestația lui Stachel. Inițial, Nathan a sugerat să fie demis, dar ulterior a cerut numirea unui colectiv de trei editori, printre care și Stachel. Când Princeton University Press a hotărât să-l susțină pe Stachel ca unic editor coordonator și să respingă cererea lui Nathan, administratorii bunurilor lui Einstein au dat editura în judecată. Cum părțile nu reușeau să ajungă la o înțelegere, în primăvara lui 1980, chestiunea a ajuns la Curtea de Arbitraj din New York. Judecătorul a dat câștig de cauză editurii. Cheltuielile de judecată au fost foarte mari.⁹ Administratorii au decis să vândă o parte din documentele originale lăsate de Einstein, pentru acoperirea costurilor. La începutul lui 1980, Otto Nathan l-a întrebat pe editorul și bibliofilul newyorkez James H. Heineman, de la Fundația Heineman, dacă ar mai fi interesat să achiziționeze materiale din Arhivele Einstein – fundația achiziționase, în 1976, un manuscris științific de 35 de pagini semnat de Einstein. Într-o *Notă pe marginea dosarelor*, Nathan scria că „ar fi necesare fonduri pentru acoperirea cheltuielilor de judecată decurgând din acțiunile în instanță împotriva Princeton University Press și din ulterioarele acțiuni de arbitraj”¹⁰. În octombrie 1980, fundația a cumpărat trei eseuri importante ale lui Einstein și le-a donat Bibliotecii Pierpont Morgan din New York.¹¹ În iulie 1981, administratorii au solicitat o evaluare oficială a mai multor manuscrise (inclusiv a jurnalului de călătorie) aparținându-i lui Einstein de la două companii care se ocupau cu vânzarea de documente autografe. Prima a estimat valoarea de piață a jurnalului la 95 000 \$, iar a doua, la 6 500 \$.¹² În luna următoare, Fundația Heineman a achiziționat jurnalul cu o sumă nedivulgată și l-a depus imediat în colecția „Dannie și Hettie Heineman” a Bibliotecii Pierpont Morgan (actuala Morgan Library & Museum), unde se păstrează și astăzi.¹³

Contextul călătoriei

Ampla călătorie întreprinsă de Einstein în Orientul Mijlociu și în Extremul Orient, precum și în Spania la sfârșitul lui 1922 și începutul lui

1923, a fost marcată de diverși factori decisivi.¹⁴ Einstein mai călătorise dincolo de granițele Europei în primăvara lui 1921, când făcuse turul Statelor Unite ale Americii alături de Chaim Weizmann, președintele Organizației Sioniste cu sediul la Londra, în scopul strângerii de fonduri pentru proiectata Universitate Ebraică din Ierusalim și stabilirii de legături cu cercurile științifice americane după încheierea Primului Război Mondial.¹⁵ Fără a declara explicit că urmarea să-și împărtășească noile teorii privind relativitatea – după ce, în noiembrie 1919, devenise peste noapte o vedetă –, când s-a îmbarcat spre Extremul Orient, Einstein ținuse deja prelegeri pe această temă în mai multe orașe din Germania, la Zürich, Oslo, Copenhaga, Leiden, Praga și Viena.¹⁶ La întoarcerea din SUA, făcuse o scurtă escală în Marea Britanie.¹⁷ În aprilie 1922, în prima deplasare postbelică de la Paris, Einstein a luat parte la dezbateri pe tema relativității, luând cuvântul la Collège de France și la Societatea Filosofică Franceză.¹⁸

Inițiativa care va duce la călătoria în Extremul Orient, Palestina și Spania i-a aparținut lui Sanehiko Yamamoto, directorul Editurii Kaizo-Sha din Tokio. Există însă felurite relatări privind contextul exact în care a fost lansată invitația. La 12 ani după vizită, Yamamoto scria că invitația survenise pe fundalul „subitei schimbări ideologice” petrecute în Japonia între anii 1919 și 1921, un indiciu important al cotiturii fiind publicarea, de către Kaizo-Sha, a romanului lui Toyohiko Kagawa, pacifist creștin și activist sindical.¹⁹ Uriașul succes comercial al romanului a asigurat fondurile necesare invitării, în Japonia, a lui Albert Einstein și a altor intelectuali de prim rang, între care John Dewey, Bertrand Russell și Margaret Sanger. Rugat de Yamamoto, în cursul vizitei la Tokio, să numească trei personalități de frunte de pe mapamond, Russell i-ar fi răspuns: „În primul rând Einstein, iar apoi Lenin. Sunt singurii.” Yamamoto scrie că i-a consultat, în problema relativității, pe filosoful Kitaro Nishida și pe Jun Ishiwara, fost profesor de fizică și autor de cărți științifice. În consecință, a hotărât să aloce circa 20 000 \$ SUA pentru vizita lui Einstein și l-a trimis pe Koshin Murobuse, corespondentului european al editurii, la Berlin, ca să discute condițiile vizitei.²⁰ Potrivit lui Jun Ishiwara, cu aproximativ nouă luni înainte de vizita lui Bertrand Russell

în Japonia, Yamamoto se consultase și cu Nishida.²¹ Într-o a treia versiune, Aizo Yokozeki, fost director executiv la Kaizo-Sha, susține că, atunci când Ishiwara a sugerat ca editura să-l invite pe Einstein, „n-au știut ce să facă” și s-au consultat cu fizicianul Hantaro Nagaoka din Tokio. Acesta, deși era de acord cu invitația, remarcă faptul că universitățile japoneze nu aveau posibilitatea materială să-și trimită studenții în străinătate sau să-l invite pe Einstein în Japonia.²²

Oricum, se pare că inițial a existat o oarecare lipsă de coordonare în ce privește invitarea lui Einstein. La sfârșitul lui septembrie 1921, Ishiwara, în numele ziarului *Kaizo*, l-a invitat să petreacă o lună în Japonia în schimbul unui onorariu de 10 000 ¥ (circa 1 300 £).²³ Cam tot atunci, Koshin Murobuse, reprezentând același ziar, l-a invitat în Japonia pe trei luni, oferindu-i 2 000 £ pentru turneul de prelegeri și cheltuielile de călătorie.²⁴ Cu toate că, la începutul anului, pradă unui moment de extenuare, Einstein exclamase că s-a „săturat să conferențieze despre teoria relativității”²⁵, a acceptat invitația și și-a propus să plece în Japonia în toamna lui 1922. Dar la începutul lui noiembrie s-a declarat nemulțumit de condițiile financiare: „Japonezii sunt niște escroci. Dacă ar fi după mine, ducă-se naibii! Nu călătoresc într-acolo în asemenea condiții jalnice.”²⁶ La scurtă vreme și-a anulat definitiv vizita, motivând discrepanțe între condițiile oferite de cele două invitații.²⁷

Dar, după doar cinci săptămâni, Yamamoto i-a trimis lui Einstein o invitație oficială în numele Editurii Kaizo-Sha și un contract cu următorii termeni: o serie de șase prelegeri ținute la Tokio în fața oamenilor de știință și alte șase publicului larg, în alte orașe din Japonia. Onorariul, care includea cheltuielile de călătorie și cazare, se ridica la 2 000 £.²⁸ La mijlocul lui martie 1922, Einstein mărturisea colegului și prietenului Paul Ehrenfest că n-a putut rezista „sirenelor est-asiatice”²⁹. Curând după aceea i-a scris lui Ishiwara că plecarea în Japonia urma să fie amânată cu o lună din cauza participării la conferința anuală a Societății Oamenilor de Știință și Fizicienilor Germani, programată în septembrie la Leipzig.³⁰ În august, Academia Imperială Japoneză a votat rezoluția de întâmpinare a lui Einstein, iar guvernul țării îi pregătea o „primire amicală”.³¹ Cu toate

1. Albert și Elsa Einstein alături de Sanehiko și Yoshi Yamamoto, Morikatsu și Tony Inagaki, Jun Ishiwara ș.a. – probabil, Tokio, 22 noiembrie 1922 (cu permisiunea Fondului Kenji Sugimoto și Kodansha Ltd. și prin amabilitatea Arhivelor Albert Einstein).

acestea, o scrisoare a lui Uzumi Doi, unul dintre studenții lui Nagaoka la Universitatea Imperială din Tokio, care critica acerb teoria relativității, susține că nu toată lumea îl întâmpina pe Einstein cu același entuziasm. Doi îl îndemna „să reveniți la teoriile clasice, ieșind de sub vraja nefastă sub care vă aflați de atâta vreme, încă de la 26 de ani”.³²

În cursul negocierilor legate de invitație, Einstein a dezvăluit parțial motivul pentru care dorea să întreprindă călătoria în Extremul Orient: „Invitația la Tokio mi-a făcut mare plăcere, fiind de multă vreme interesat de popoarele și cultura din estul Asiei.”³³ La trei săptămâni după sosirea în Japonia, într-un articol în care-și relata primele impresii, Einstein revenea asupra motivului pentru care acceptase invitația: „... când a sosit invitația lui [Sanehiko] Yamamoto, am hotărât pe loc să pornesc în această călătorie, deși dura luni de zile, chiar dacă n-aveam altă scuză

decât faptul că nu mi-aș fi iertat niciodată ideea de a da cu piciorul șansei de a vedea Japonia cu propriii ochi. [...] în țara noastră, acest tărâm este, mai mult decât oricare altul, învăluit în mister.”³⁴

Vestea apropiatului turneu în Japonia a reînviat planul de a-l invita pe Einstein să conferențeze în China. Negocierile au fost însă dificile și, până la un punct, litigioase. În septembrie 1920, Yuanpei Cai, rectorul Universității din Beijing, îl invitase pe Einstein să țină prelegeri în China.³⁵ Se pare că Jia-hua Zhu, geolog în cadrul Universității, aflat în vizită la Berlin, negociase personal cu Einstein în numele lui Cai. Din spusele lui Zhu reiese că Einstein promisese să facă o vizită în China după încheierea turneului în SUA. În martie 1922, Zhu, aflând de planurile lui Einstein de a face un turneu în Japonia, i-a scris, reînnoind astfel discuția. Scrisoarea îi comunica lui Einstein că, de fapt, universitatea ar fi dorit ca șederea lui la Beijing să se-ntindă pe un an. Dar că, din cele aflate de la Ambasada Chinei la Berlin, înțelegea că, în contextul angajamentelor din Japonia, Einstein dispunea de cel mult două săptămâni pentru seria de prelegeri de la Beijing.³⁶ Einstein i-a răspuns că, în momentul respectiv, nu putuse accepta nici termenii financiari oferiiți de Japonia, nici durata propusă. Cum, între timp, condițiile financiare se schimbaseră, era în măsură să-și onoreze angajamentul de a vizita China. În consecință, era de acord cu o ședere de două săptămâni.³⁷ La începutul lui aprilie, Chenzu Wei, reprezentantul Chinei la Berlin, i-a transmis propunerea rectorului Cai de a ține o serie de prelegeri în schimbul unui onorariu lunar de 1 000 de dolari chinezești (circa 120 £).³⁸ Einstein și-a reiterat disponibilitatea de a conferența, dar a solicitat un onorariu sensibil mai mare.³⁹ La sfârșitul lui iulie, Universitatea Imperială din Beijing i-a acceptat condițiile.⁴⁰

La fel ca în cazul vizitei în China, planul turneului și preparativele care vizau sosirea lui Einstein în Palestina sunt într-o măsură nelămurite.⁴¹ Dar, spre deosebire de călătoriile în Extremul Orient, în cazul Palestinei, compensațiile financiare nu intrau în discuție. La sfârșitul lui 1921, în urma vizitei destul de reușite în Statele Unite ale Americii, Einstein preconiza, pare-se, o deplasare în Palestina, unde ar fi avut ocazia să vadă cu ochii lui cum decurg decontările girate de *Yișuv*, comunitatea evreiască locală.

În momentul respectiv, Chaim Weizmann îl avertizase că „deocamdată, nu este o urgență stringentă să vizitezi Palestina”. În schimb, îl rugase stăruitor să mai facă un turneu de două luni în SUA.⁴² Primele dovezi ale înnoitului interes manifestat de Einstein față de turneul în Palestina se găsesc în documentele consemnate la sfârșitul lui septembrie 1922. După întâlnirea avută, chiar în ziua plecării din Berlin către Extremul Orient, cu liderul sionist german Kurt Blumenfeld (care jucase un rol-cheie în stabilirea contactelor dintre fizician și sioniștii berlinezi), acesta nota că Einstein promisese de la Arthur Ruppin, directorul Biroului Organizației Sioniste din Jaffa, invitația de a vizita Palestina.⁴³ Intenția lui era de a face o călătorie în Palestina la întoarcerea din Java la Berlin.⁴⁴ Vizita urma să fie scurtă, de doar zece zile. Potrivit lui Blumenfeld, Einstein a insistat ca sejurul să „nu fie luat drept o vizită efectivă în Palestina”, pentru că „în Palestina nu se cuvine să ajungi ocazional, la sfârșitul unei excursii efectuate în alte țări”⁴⁵. Știri despre această călătorie scurtată au apărut în presa din 6 octombrie și din zilele următoare. S-au dat imediat lămuriri: nu era vorba despre călătoria plănuită inițial, în care Einstein urma să stea „mai multe luni” în Palestina, după întoarcerea din Extremul Orient. S-a precizat că scopul acelei scurte escale era „familiarizarea lui [Einstein] cu condițiile din țară”, că „va vizita cu precădere [...] Universitatea Ebraică din Ierusalim, unde va putea să țină mai multe prelegeri”⁴⁶.

În paralel cu aceste prime relatări din presă, între Einstein și Weizmann, pe de o parte, și oficialii sioniști, pe de alta, s-a purtat o corespondență. Neinformați despre recenta întâlnire dintre Blumenfeld și Einstein, Weizmann i-a sugerat celui din urmă: „la întoarcere, poate treci și prin Palestina, abătându-te din Port Said”. Cum Einstein plecase deja din Berlin, fiica lui vitregă (și secretară) Ilse Einstein i-a răspuns că, dacă, între timp, nu intervin situații excepționale, părinții ei vor ajunge și în Palestina. În opinia ei, Weizmann le va face „o mare bucurie” dacă se va afla acolo în timpul vizitei lor. Ilse anticipa că vor sosi în Palestina în luna februarie. Dar, în noiembrie 1922, Weizmann a fost nevoit să plece de urgență în Palestina și, ulterior, în Statele Unite ale Americii, într-un lung turneu menit străngerii de fonduri.⁴⁷

La zece zile după scrisoarea lui Weizmann, Ruppin aducea la cunoștința conducerii Organizației Sioniste informațiile primite de la Blumenfeld. Einstein acceptase invitația și plănuia să debarce în Palestina la sfârșitul lui februarie sau la începutul lui martie. Ruppin era de părere că vizita ar putea fi „o bună propagandă” pentru Organizație și, mai ales, pentru viitoarea Universitate Ebraică. Dat fiind rezultatul experiențelor avute cu Einstein în timpul turneului din SUA (în care ilustrul oaspete se depărtase de „linia partidului”⁴⁸), Blumenfeld considera că este „mai mult decât necesar” nu numai ca Einstein să fie însoțit de „Sicma [*sic!*] Ginzburg”⁴⁹, ci și ca Elsa Einstein să fie însoțită de o femeie, de preferință, Rosa Ginzburg.⁵⁰ Astfel, de-a lungul călătoriei, soții Einstein urmau să fie însoțiți de „umbre” oficiale. Cât despre Universitatea Ebraică, conducerea sionistă urma să-l contacteze pe Weizmann și să afle de la el „cu ce proiecte și explicații să vină în fața prof. Einstein”⁵¹. În același timp, Ruppin i-a cerut lui Weizmann să comunice conducerii „care opinii legate de proiectul universității trebuie considerate oficiale”. Acest lucru era important, întrucât, potrivit lui Blumenfeld, dacă lui Einstein nu i se dau indicații, „există pericolul ca el să susțină păreri prezentate la întâmplare, care ar diminua efectul propagandistic al turneului”⁵².

Correspondența lui Einstein cu cercurile științifice spaniole, în vederea unei posibile vizite în Spania, a demarat în 1920. Cel puțin două tentative de a-l invita în Spania au precedat turneul academic de la sfârșitul lui februarie și începutul lui martie 1923. În aprilie 1920, matematicianul argentinian Julio Rey Pastor îl invitase să țină o serie de prelegeri la Madrid și Barcelona. Einstein își informase colegul, pe Fritz Haber, că „se va duce [...] neapărat în Spania”⁵³. Însă călătoria nu s-a materializat. La mai bine de un an după aceea, în iulie 1921, matematicianul Esteban Terradas é Illa l-a invitat pe Einstein să conferențeze la Universitatea din Barcelona în semestrul de iarnă sau în cel de primăvară. Einstein a refuzat invitația, sperând să viziteze Spania în perioada 1922–1923.⁵⁴

Cu numai câteva zile înainte ca o dramatică întorsătură să-i pună proiectata călătorie în Extremul Orient într-un context total diferit, Einstein îi dădea de înțeles bunului său prieten Heinrich Zangger că, în lumina

recentei sale vizite la Paris și a vâlvei stârnite de includerea sa în Comitetul Internațional pentru Cooperare Intelectuală al Ligii Națiunilor, își dorea o schimbare de peisaj. I-a mărturisit că „tânjea după singurătate” și că voiajul în Extremul Orient îi va aduce „12 săptămâni de pace în largul mării”⁵⁵.

La șase zile după scrisoare, în 24 iunie, ministrul german de externe, Walther Rathenau, a fost împușcat, în plină zi, pe o stradă din Berlin, de către extremiști de dreapta.⁵⁶ Asasinatul, eveniment marcant în istoria tinerei Republici de la Weimar, a stârnit indignare în majoritatea sferelor societății germane, cu excepția dreptei radicale. Au urmat imediat demonstrații de masă și greve, tensiunile au escaladat și se profila chiar un război civil. Ziua funeraliilor lui Rathenau a fost marcată de ample demonstrații în sprijinul Republicii. Într-un discurs adresat Reichstag-ului, cancelarul Josef Wirth i-a atacat pe inamicii conservatori ai Republicii, învinuindu-i de complicitate la crimă. Guvernul a emis mai multe decrete împotriva organizațiilor de dreapta, și, în cele din urmă, a adoptat o lege de protecție a Republicii.⁵⁷

Asasinatul a reprezentat un moment hotărâtor și în viața lui Albert Einstein. Fiind mai mult decât conștient de posibilele implicații politice, episodul i-a deschis ochii și asupra pericolului ce-l pândea în calitate de figură marcantă a intelectualității evreiești de stânga din Germania. În scrisoarea de condoleanțe trimisă mamei lui Rathenau, Einstein își elogiază prietenul, care va rămâne în anele istoriei „nu doar un om cu o minte foarte pătrunzătoare și capacități deosebite de lider, ci și una dintre marile personalități evreiești ce și-au jertfit viața pentru idealul moral al reconcilierii popoarelor. [...] Pentru mine, despărțirea de el este o pierdere ireparabilă.”⁵⁸ Într-o declarație publicată, Einstein scrie că „este ușor să fii idealist când trăiești cu capul în nori; [Rathenau] a fost un idealist, deși trăia pe Pământ și-i simțea mirosul cum puțin i-l simt.” Dar îl și critica, fără părtinire, pe Rathenau: „Am regretat când a devenit ministru. Dată fiind atitudinea față de evrei a vastei majorități a păturii educate din Germania, sunt încredințat că reacția firească a evreilor ar trebui să ducă la păstrarea unei rezerve demne în viața publică. Și totuși, n-aș fi crezut că ura, înșelăciunea și nerecunoștința pot merge atât de departe.”⁵⁹